

5. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання : монографія / Алла Андріївна Калита. – К. : Видавничий центр КДЛУ. – 2001. – 351 с.
6. Калита А. А. A Concise Dictionary of Phonetic Terms / Словник фонетичних термінів (короткий) (англ. мовою) / А. А. Калита, Л. І. Тараненко. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – 256 с.
7. Мелешенко Л. В. О функциях просодии в спонтанном монологическом тексте (на материале английских интервью) / Л. В. Мелешенко // Проблемы звучащего текста: сборник научных трудов. – Вып. 259. – М., 1985. – С. 158–169.
8. Светозарова Н. Д. Интонационная система русского языка / Н. Д. Светозарова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 175 с.
9. Тараненко Л. І. Просодична зв'язність англійської прозової байки: монографія / Л. І. Тараненко. – К. : ТОВ „Агентство „Україна“, 2008. – 204 с.
10. Цеплитис Л. К. Анализ английской речевой интонации / Л. К. Цеплитис. – Рига : Зинатне, 1974. – 270 с.
11. Cruttenden A. Intonation / Alan Cruttenden. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 216 p.
12. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / David Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 480 p.
13. Laver J. Principles of Phonetics / John Laver. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 400 p.

УДК 811.112.2'342.4'37

*Р. І. Мельничук
(Чернівці)*

ФОНОСЕМАНТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОЛОСНИХ ТА ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗВУЧАННЯ

Розглянуто основні питання фоносемантики як нової інтегративної лінгвістичної дисципліни і визначено коло проблем цієї науки на сучасному етапі розвитку. Здійснено комплексний порівняльний аналіз фреквентності фонем „вербальних“ та „ознакових“ лексем граматичного класу іменників, прикметників та

дієслів німецької мови у обмежених значущих семантичних підсистемах – бінарних опозиціях, що позначають „немилозвучність\голос“, „шум\голос“, „немилозвучність\шум“. Досліджено взаємозв'язок семантики змісту і звукової форми мовного знака.

Ключові слова: фоносемантика, звук, фонетичне значення, звукосимволізм, мовний знак.

Rассматриваются основные вопросы фоносемантики как новой интегративной лингвистической дисциплины и определяется круг проблем этой науки на современном этапе развития. Осуществлен комплексный сравнительный анализ фреквентности фонем „вербальных“ и „определятельных“ лексем грамматического класса существительных, прилагательных и глаголов немецкого языка в ограниченных значимых семантических подсистемах - бинарных оппозициях, обозначающих „диссонанс\голос“, „шум\голос“, „диссонанс\шум“. Исследована взаимосвязь семантики содержания и звуковой формы языкового знака.

Ключевые слова: фоносемантика, звук, фонетическое значение, звукосимволізм, языковой знак.

The article is focused on the main problems of phonosemantics as a new linguistic integrative study at the present stage of development. A complex comparative frequency analysis of „verbal“ and „attribute“ lexemes of nouns, adjectives and verbs in German was made in limited meaningful semantic subsystems - the binary oppositions relating to the meaning of „dissonance\voice“, „noise\voice“, „dissonance\noise“. It is researched an interconnection between the sound form and the content of the linguistic sign.

Key words: phonosemantics, sound, phonetic meaning, sound symbolism, language sign.

Постановка наукової проблеми та її значення. Фоносемантика є складовою частиною лінгвістики, яка передбачає встановлення зв'язків між мовною формою, звуком та її значенням у звуконаслідувальних і звукосимволічних словах [2, с. 15]; однією з найактуальніших проблем сучасної психолінгвістики, що функціонує на межі фонетики, семантики і лексикології. Це складний звукообразальний комплекс знань, в основі якого лежить фонетична вмотивованість структурної подібності звучання і значення.

Про те, що фоносемантика – наука з тисячолітньою історією, свідчать перші праці, присвячені стоїкам і Платону, які у звуко-нонаслідуваннях шукали відповіді на одвічні питання зв'язку зі значенням, внутрішню мотивованість назв та походження мови [6, с. 137]. Г. Лейбніц вважав, що в мові існує гармонія між звуком та тим впливом, який має предмет на людину [1, с. 225]. В. фон Гумбольдтом зазначено, що дійсна матерія мови – це, з одного боку, звук загалом, а з іншого – сукупність чуттєвих вражень та мимовільних рухів духу, що передують утворенню поняття, яке здійснюється за допомогою мови [3, с. 137]. На сучасному етапі розвитку науки теоретико-експериментальні пошуки мовознавців у цій царині спрямовані на встановлення спільних рис у функціонуванні фонологічних одиниць різносистемних мов (С. В. Воронін, В. В. Левицький, В. І. Кушнерик), на з'ясування фонаційних ознак, які формують асоціативно-символічні значення (змістовність мовної форми на фонетичному рівні) у фонамах і фонестемах лексичних одиниць (Л. А. Комарницька, Н. Л. Львова, О. В. Найдеш) [8, с. 101].

Актуальність статті зумовлена загальним спрямуванням сучасних фонетичних і фонологічних студій на визначення тенденції вживання фонологічних одиниць системи вокалізму і консонантизму у лексемах на позначення руху – звучання – освітлення у німецькій мові за допомогою лінгвостатистичних методів і з урахуванням сучасного рівня вивчення фоносемантики.

Дана стаття має за **мету** здійснити комплексний порівняльний аналіз фреквентності фонем „вербальних“ та „ознакових“ лексем граматичного класу іменників, прикметників та дієслів у обмежених значущих семантичних підсистемах – бінарних опозиціях, що позначають „немилозвучність\голос“, „шум\голос“, „немилозвучність\шум“. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясувати специфіку функціонування лексем крізь призму звучання; дослідити особливості вживання відповідної фонемі в залежності від семантичного значення відповідної лексеми; здійснити порівняння частоти вживання фонем досліджуваного лексичного масиву у таких обмежених значущих семантичних підсистемах: „немилозвучність\голос“, „шум\голос“, „немилозвучність\шум“ та інтерпретувати одержані результати за допомогою лінгвостатистичних методів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Основою для проведення дослідження обираємо концепт ЗВУЧАННЯ, який охоплює сукупність знань людини про оточуючий світ *звуків* та їх властивості, про сприйняття мовлення, шумів, музики, співу, тобто про всі різновиди тих явищ навколишнього середовища, що сприймаються слухом [6, с. 15]. Для цього поділяємо вищенаведену категорію на три споріднені підсистеми на позначення голосу, шуму та немилозвучності (дисонансу). Критеріями для поділу даної категорії послужили різні слухові відчуття та параметри перцепції людиною тих чи інших явищ оточуючого світу. Дотримуємось думки, що саме подання звуків у складі опозицій і створення умов для контрастного зіставлення сприяє успішнішому й чіткішому встановленню частоти вживання звуків будь-якої мови.

Виходимо із того, що мелодійне, присмне, гармонічне звучання музики, акордів, співу, звуки природи тощо набувають позитивної оцінки і співвідносяться з нормою слухового сприйняття, що і стало матеріалом для виділення із концепту ЗВУЧАННЯ підгрупи лексем зі значенням *Knall*.

Негармонійні звуки, голоси, урбаністичні шуми, гучні удари духових і шумових інструментів, пронизливе та довготривале гудіння працюючих побутових приладів, звуки, що продукують різні комахи, тощо спричиняють негативне оцінне ставлення у людини, яке і стало основою досліджуваних одиниць відповідної підсистеми *Misston*.

До підгрупи *Stimme* відносимо голос індивіда, що виникає під час мовлення або співу і відзначається певними властивостями, пов'язаними з різними видами артикуляції мовлення (нечіткістю, незначним ступенем шепоту чи його збільшенням, тихим хихотанням, гучним голосом, дуже гучним криком, вереском).

Необхідно визнати, що феномени спілкування між людьми знаходяться на межі кількох наук, і їх аналіз вимагає використання методів, які сформувались у суміжних галузях знань. Кожна одиниця в системі мови володіє відповідно своєю якісною і кількісною характеристикою завдяки порівнянню з усіма іншими одиницями, функціонально значущими у цій системі. Відповідно до цього проводимо статистичну обробку отриманих даних за допомогою використання критерію „хі-квадрат“ і коефіцієнта

взаємної спряженості (коефіцієнта кореляції). Ми використовуємо такі допоміжні статистичні поняття при користуванні, як рівень значущості „P“ і кількість ступенів вільності.

Так, рівень значущості дозволяє судити про ступінь достовірності отримуваних у результаті розрахунків величин. Коли явище встановлено з рівнем значущості $P = 0,05$ (якщо величина суми хі-квадрат менша ніж 3,84 при $df = 1$ і $P < 0,05$), це означає, що випадкове відхилення від отриманих результатів складає 0,05 або, іншими словами, можливість помилки дорівнює 5%. Отже, певним рівням значущості відповідають певні значення ймовірності. При ймовірності 99,9% рівень значущості $P = 0,001$, при ймовірності 99% рівень ймовірності $P = 0,01$ (якщо величина суми хі-квадрат менша ніж 6,63 при $P = 0,01$). При статистичній обробці матеріалу прийнято вважати, що 5%-й рівень значущості ($P = 0,05$) є мінімальним для того, щоб розглядати отримані величини як достовірні. Зрозуміло, що з підвищенням вимог до достовірності результатів підвищується й рівень значущості. Вказану величину визначають за спеціальними статистичними таблицями [3, с. 15]. Варто вказати на те, що критерій χ^2 встановлює наявність чи відсутність зв'язку між фонемами, а коефіцієнт взаємної спряженості визначає міру зв'язку.

Зупинимось спочатку на приголосних і голосних звуках, представлених у бінарній опозиції „*немилозвучність\голос*“.

З-поміж обстежених нами 25 приголосних фонем у складі першої опозиції „*немилозвучність\голос*“ виявлено тенденцію до значного переважання частоти вживання фонем на позначення немилозвучності. Це засвідчує статистично суттєві результати, тобто кількісну перевагу немилозвучності над голосом у 75% при $\chi^2=31,659$ і $K = 0,061$. Високий частотний показник мають наступні фонемні: сонорний носовий передньоязиковий [n] ($\chi^2=14,56$), сонорний увулярний [r] ($\chi^2=12,33$), шумний передньоязиковий альвеолярний [ʃ] ($\chi^2=10,58$), глухі аспирати [k] ($\chi^2=9,390$) та [t] ($\chi^2=7,961$), сонорний губно-губний [m] ($\chi^2=7,260$), дзвінкий губно-губний [b] ($\chi^2=5,891$), глухий губно-зубний [f] ($\chi^2=5,226$), дзвінкий задньоязиковий [g] ($\chi^2=4,574$), передньоязиковий свистячий [s] ($\chi^2=3,940$), глухий аспірат [p] ($\chi^2=3,815$). Не простежується тенденція в обидвох кореляціях до значущої частотності у шумному передньоязиковому [d], проривному дифтонзі [kv], увуляр-

ному [x], глотковому (фарингальному) [h], глухому губно-зубному [v], передньоязиковому свистячому [z], шумному губно-губному дифтонзі [t□].

Якщо порівняти голосні фонемі вищезгаданої опозиційної пари, то виявляється, що переважна більшість фонем зустрічається рівномірно як у позначенні голосу, так і у позначенні дисонансу при $\chi^2=42,842$, що становить 99% зв'язку між такими фонемами: негубними світлим [a] ($\chi^2=18,49$) та темним [a:] ($\chi^2=17,70$) середнього ряду, низького підняття; негубними коротким [□] ($\chi^2=16,15$) та [e:] ($\chi^2=15,37$) переднього ряду, середнього підняття; губним, довгим [o:] ($\chi^2=14,61$) заднього ряду, високого підняття; губними коротким [□] ($\chi^2=13,84$) та довгим [□:] ($\chi^2=12,33$) заднього ряду, високого підняття; губними коротким [γ] ($\chi^2=10,85$) та довгим [γ:] ($\chi^2=9,390$) переднього ряду, високого підняття; негубними коротким [±] ($\chi^2=8,671$) та довгим [i:] ($\chi^2=7,260$) переднього ряду, високого підняття. Виняток становлять: редукований нелабіалізований звук [□] ($\chi^2=24,47$) середнього ряду, середнього підняття; негубні та довгі [□:] ($\chi^2=22,65$) та [e:] ($\chi^2=21,74$) переднього ряду, середнього підняття; дифтонги [ae] ($\chi^2=20,84$), [□ø] ($\chi^2=19,93$) та [ao] ($\chi^2=19,03$), які суттєво переважають над голосом.

У наступній опозиції „шум\голос“ отримані результати засвідчують перевагу із високим ступенем вірогідності приголосних звуків на позначення шуму при $\chi^2=52,232$ і $K = 0,079$, що становить 99,5% достовірності. Статистично вагомі показники зафіксовані у: сонорних носових передньоязикових [n] ($\chi^2=19,33$) та [l] ($\chi^2=18,33$), увулярному [r] ($\chi^2=17,33$), глухих придихових [p] ($\chi^2=16,81$), [t] ($\chi^2=16,33$) і [k] ($\chi^2=15,33$), шумному передньоязиковому альвеолярному [□] ($\chi^2=15,08$), глотковому (фарингальному) [h] ($\chi^2=14,33$), шумному губно-губному [v] ($\chi^2=13,33$), дзвінкому задньоязиковому [g] ($\chi^2=12,33$), передньоязиковому свистячому [s] ($\chi^2=11,34$), губно-губному африкаті [pf] ($\chi^2=10,34$) і губно-зубному [t□] ($\chi^2=9,341$). Лише три фонемі із категорії "голосу", а саме сонорний губно-губний [m] ($\chi^2=24,33$), губно-зубний африкат [ts] ($\chi^2=23,33$) кількісно переважають над шумом. Рівномірно у даній бінарній опозиції розподіляються такі звуки: глухий середньоязиковий іч-Laut [ç], щілинний [□p], дзвінкий сере-

дньозязыковий [j], проривний дифтонг [kv], глухий губно-зубний [f].

Голосні фонем на позначення шуму мають достатньо високий частотний показник у порівнянні із фонемами на позначення голосу при $\chi^2=36,18$ і $K = 0,092$. Таким чином основу шуму надають такі фонем: [□] ($\chi^2=23,58$) – редукований, нелабіалізований, середнього ряду, середнього підняття; [a] ($\chi^2=21,95$) – негубний, короткий, середнього ряду, низького підняття; [□] ($\chi^2=20,97$) – короткий, заднього ряду, високого підняття; [γ] ($\chi^2=18,54$) – короткий, переднього ряду, високого підняття; дифтонги [□ø] ($\chi^2=16,74$) та [ao] ($\chi^2=14,86$) показують статистично вагомі результати відносно підсистеми „голосу“, у якій у свою чергу лише довга фонема [a] ($\chi^2=25,18$) середнього ряду, низького підняття та коротка [□] ($\chi^2=24,72$) переднього ряду, середнього підняття мають більший статистичний показник над шумом. Одночасно простежується тенденція до рівномірного розподілення у вказаній опозиції наступних фонем: негубних довгому [□:] і короткому [ø], довгого [ø:] переднього ряду, середнього підняття; короткого [□] заднього ряду, високого підняття; довгого [i:] переднього ряду, високого підняття.

Щодо інтерпретації результатів наступної опозиції „шум\немилозвучність“, можемо констатувати, що для даної опозиції характерне переважання частоти вживання приголосних звуків, які передають значення немилозвучності при $\chi^2=75,551$ і $K = 0,087$. Сюди відносимо: сонорний увулярний [r] ($\chi^2=9,299$), шумний передньозязыковий альвеолярний [□] ($\chi^2=8,438$), сонорний губно-губний [m] ($\chi^2=7,584$), глухий губно-зубний [f] ($\chi^2=6,737$), дзвінкий задньозязыковий [g] ($\chi^2=5,898$), губно-зубний африкат [ts] ($\chi^2=5,070$) і глухий середньозязыковий ich-Laut [ç] ($\chi^2=4,254$). Проте простежуємо декілька фонем, які кількісно переважають над немилозвучністю. Це: сонорний носовий передньозязыковий [l] ($\chi^2=13,23$), глухий придиховий аспірат [p] ($\chi^2=12,44$), глотковий (фарингальний) [h] ($\chi^2=11,65$) та передньозязыковий свистячий [z] ($\chi^2=10,86$). Глухі придихові аспірати [t] і [k], дзвінкий губно-губний [b], сонорний губно-зубний [d], передньозязыковий свистячий [s], сонорний носовий передньозязыковий [n] рівномірно зустрічаються у досліджуваній опозиції. Не показують статистично значущі результати на рівні опозиції „немилозвуч-

ність\голос“ лише проривний дифтонг [kv] та губний африкат [pf].

Інтерпретувавши результати експерименту щодо приголосних фонем, перейдемо до обробки даних для голосних фонем.

Результати дослідження засвідчили, що в опозиції „немилозвучність\голос“ переважає рівномірна частотність голосних фонем при $\chi^2=24,245$ і $K = 0,071$. Про це свідчать такі звуки: довгий [a:] ($\chi^2=24,47$) середнього ряду, низького підняття; редукований та нелабіалізований [□] ($\chi^2=23,56$) середнього ряду, середнього підняття; негубні короткий [e] ($\chi^2=22,65$) та довгий [e:] ($\chi^2=21,74$) переднього ряду, середнього підняття; довгий [o:] ($\chi^2=20,84$) заднього ряду, високого підняття; короткий [ø] ($\chi^2=17,23$) і довгий [ø:] ($\chi^2=16,34$) переднього ряду, середнього підняття; короткий [□] ($\chi^2=15,45$) заднього ряду, високого підняття; довгий [i:] ($\chi^2=14,56$) переднього ряду, високого підняття, дифтонги [□ø] ($\chi^2=13,67$) і [ao] ($\chi^2=11,91$). Проте кількісну перевагу шуму над дисонансом виявляють: короткий [a] ($\chi^2=29,61$) середнього ряду, низького підняття; короткий [□] ($\chi^2=28,41$) заднього ряду, високого підняття; довгий [□:] ($\chi^2=27,14$) заднього ряду, високого підняття. Довга фонема [□:] ($\chi^2=21,02$) переднього ряду, середнього підняття; коротка [⊥] ($\chi^2=19,67$) та дифтонг [ae] (18,33) домінують у позначенні немилозвучності над шумом.

Висновки й перспективи подальших досліджень. На основі статистичних обрахунків можемо стверджувати, що значення *голосу* характеризується голосними високого піднесення, переднього, заднього ряду, лабіальністю та губними, альвеолярними, піднебінними, шумними, сонорними приголосними. Основу *шуму* надають лабіальні та нелабіальні як високого, так низького і середнього піднесення, переднього та заднього ряду. Губно-губні, шумні альвеолярні, піднебінні, сонорні (зімкнено-проривні) створюють вищевказану мотивацію. На рівні системи вокалізму ідея *немилозвучності* виражається голосними високого піднесення, переднього та заднього ряду та губно-губними, передньоязиковими шумними, щілинними, сонорними та глотковими приголосними.

Сила та динамічність фоносемантики як розділу лінгвістики полягає в тому, що вона дозволяє при передачі однієї і тієї ж думки, але різними словами формувати неусвідомлюваний емоцій-

ний фон сприйняття, який у подальшому можна використовувати як додатковий засіб оптимізації запам'ятовування нової або іноземної лексики. Палітра фоносемантичних пошуків – невичерпна, оскільки кожен лінгвістичний і літературно-мистецький напрямок у найрізноманітніших проявах розглядає символіку образів, лексем, фонестем, фонем, морфем.

До перспективних напрямків подальшого дослідження, на нашу думку, можна було б віднести комплексне вивчення звукосимволічних властивостей із застосуванням фоносемантичного аналізу на матеріалі різних мов.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений: Учебн. пособие / В. М. Алпатов. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 367 с.
2. Кушнерик В. І. Фоносемантизм у германських і слов'янських мовах / В. І. Кушнерик. – Чернівці : Рута, 2004. – 370 с.
3. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / В. В. Левицкий. – Черновцы : Рута, 2004. – 189 с.
4. Перельмутер К. А. Платон / К. А. Перельмутер // История лингвистических учений. Древний мир.– Л. : Наука, 1980. – С. 130-156.
5. Пинкер Стивен. Язык как инстинкт : Пер. с англ. / Общ. ред. В.Д. Мазо. – М. : Едиториал УРСП, 2004. – 456 с.
6. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
7. Реформатский А. А. Введение в языковедение: учебник для вузов / А. А. Реформатский. – М. : Аспект Пресс, 2001. — 536 с.
8. Сергеева Л. А. Проблемы оценочной семантики / Л. А. Сергеева. – М. : Изд-во МГОУ, 2003. – 140 с.
9. Соломоник А. Б. Язык как знаковая система. Изд. 2-е. / А. Б. Соломоник. – М. : Книжный дом „ЛИБРОКОМ“, 2010. – С. 137.
10. Стеріополо О. І. Система фонем сучасної німецької мови та її реалізація у мовленні / О. І. Стеріополо // Науковий вісник Чернів. ун-ту. : Германська філологія. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 23-28.